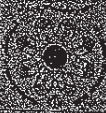

संस्कृत भाषा में (१९७६)

संस्कृत भाषा में (१९७६) में प्रकाशित
संस्कृत भाषा में (१९७६) में प्रकाशित

संस्कृत भाषा में (१९७६)

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
LIBRARY

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
LIBRARY

معاونت پژوهش

گفتمان فلسفی اسلام و غرب

مجموعه مقالات فلسفه تطبیقی: وجود، زمان، علیت؛ خدا
و معنادراری زبان دین؛ در فلسفه‌های اسلامی و غرب

دکتر سید حسن حسینی (اخلاق)

مقدمه ناشر

نوشتاری که تقدیم می‌شود، مجموعه مقالاتی درباره برخی از مهم‌ترین مباحث فلسفی است. بیش‌تر این موضوعات، قدمتی همپای تاریخ فلسفه دارند. پژوهش درباره وجود، اثبات و علیت و اثبات وجود خداوند، از دیرباز در فلسفه غرب و شرق، به ویژه میان فیلسوفان مسلمان، رواج داشت؛ هر چند دستاوردهای فیلسوفان در این عرصه یکسان نبود. پاسخ به این پرسش‌های اساسی، تفاوت میان فلسفه‌ها را رقم زده و لسی یافته‌های مشترک و نقاط تلاقی نیز کم نبوده است.

امروزه با گسترش ارتباطات، پرداختن به این دغدغه‌های مشترک تاریخ بشر، می‌تواند از سویی به هم‌زیانی و هم‌لی بیش‌تر آدمیان کمک کند و از سوی دیگر، برجستگی یافته‌های عقلی در میراث علمی مسلمانان را آشکار سازد. شاید مناسب بود موضوعات مطرح در فلسفه دین و اشتراک و تفاوت آرای متفکران مسلمان و غربی در این عرصه، در مجموعه‌ای جداگانه تنظیم می‌یافت؛ ولی به دلیل کثرت موضوعات، فقط به موضوع معناداری زبان دین در کنار موضوعات دیرپای فلسفه پرداخته شده است.

حسینی (اخلاق)، سید حسن
گفتنمان فلسفی اسلام و غرب: مجموعه مقالات فلسفه تطبیقی وجود، زمان، علیت، خدا و معنای زبان دین در فلسفه‌های اسلامی و غرب/ سید حسن حسینی (اخلاق)؛ [برای] مرکز جهانی علوم اسلامی، معارف پژوهش - قم، مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۷.

۲۵۰ ص. - (مرکز جهانی علوم اسلامی، معارف پژوهش؛ ۱۱۴)
ریال ۳۳۰۰۰
ISBN: 978-964-195-005-9

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه: ص. [۲۴۷] - ۲۵۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.
۱. فلسفه تطبیقی - مقاله‌ها و خطابه‌ها. ۲. فلسفه اسلامی - مطالعات تطبیقی.
۳. صدرالدین شیرازی، محمد ابراهیم، ۹۷۹-۱۰۵۰ق. - نقد و تفسیر الف. مرکز جهانی علوم اسلامی. معارف پژوهش. ب. عنوان.
B ۷۹۹ / ح ۵ ک ۷

۱۳۱

گفتنمان فلسفی اسلام و غرب

مؤلف: دکتر سید حسن حسینی (اخلاق)

چاپ اول: ۱۳۸۷

ناشر: انتشارات مرکز جهانی علوم اسلامی

صفحه‌آرایی: سید مصطفی جعفری رحمت‌آبادی

چاپ: توحید ● قیمت: ۲۳۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۲۰۰۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مرکز پخش:

قم، خیابان بهار، جنب هتل الزمرا (س)، فروشگاه انتشارات مرکز جهانی علوم اسلامی

تلفکس: ۰۲۵۱۷۲۴۹۸۷۵

www.eshraq.com

E-mail: public-relationships@Qomiacs.com

امید می‌رود این نوع از جستارهای علمی در میان دانشمندان دیار ما رونق بیش‌تر یافته، به تعالی تفکر عقلی و بسط رویکرد تطبیقی مدد رساند. لازم می‌دانیم از جناب آقای دکتر سید حسن حسینی که این کتاب نتیجه تلاش تحقیقات اوست، سپاسگزاری کرده و از خدای بزرگ توفیق افزون‌ترشان را مسئلت نماییم. نیز مراتب سپاس صمیمانه خویش را تقدیم همه همکاران گرامی در معاونت پژوهش مرکز جهانی علوم اسلامی، به ویژه اداره کل برنامه‌ریزی و سامان‌دهی تحقیقات و انتشارات، می‌داریم.

مرکز جهانی علوم اسلامی
معاونت پژوهش

فهرست مطالب

۵	مقدمه ناشر.....
۱۱	پیشگفتار.....
۱۷	۱. وجود در فلسفه‌های ملاصدرا و هایدگر.....
۱۷	چکیده.....
۱۸	۱. سیر بحث از وجود در فلسفه.....
۲۰	وجود در فلسفه جدید.....
۲۳	۲. وجود در آگوستینالیسم.....
۲۸	۳. هایدگر؛ رهایی از متافیزیک و پرسش از وجود.....
۲۸	۳.۱. نقدهای هایدگر بر متافیزیک.....
۳۰	۳.۲. وجود در آغاز فلسفه غربی.....
۳۱	۳.۳. ادوار و اطوار وجود.....
۳۳	۳.۴. سیر فراموشی وجود در فلسفه غربی.....
۳۵	۳.۵. آغاز وجودشناسی از انشان.....
۳۸	۳.۶. پدیدارشناسی هرمنوتیک.....
۳۹	۳.۷. تحلیل دازین.....
۴۰	۳.۸. زمانمندی دازین.....
۴۴	۴. وجود در فلسفه مشاء.....
۴۶	۵. وجود در حکمت متعالیه.....
۴۶	۵.۱. بنیاد مفهوم وجود.....
۴۸	۵.۲. علم بنیاد حقیقت وجود.....

۱۰۵	۲. تفاوت‌ها.....
۱۰۹	۵. ویژگی‌های زمان در اندیشه برگسون.....
۱۱۱	۳. نگاهی به اصل علیت در فلسفه‌های غرب و اسلامی.....
۱۱۱	چکیده.....
۱۱۲	مقدمه.....
۱۱۲	۱. علیت در فلسفه غرب.....
۱۱۴	۱.۱. برکلی.....
۱۱۷	۱.۲. جان لاک.....
۱۱۸	۱.۳. مالبرانش.....
۱۲۰	۱.۴. لایب‌نیتز.....
۱۲۳	۵. هیوم.....
۱۲۵	نقد.....
۱۲۶	نقد راسل بر هیوم.....
۱۲۶	۱.۶. کانت.....
۱۲۸	نقد.....
۱۲۸	۲. علیت، قانون و فیزیک.....
۱۳۱	عدم قطعیت و فلسفه اسلامی.....
۱۳۲	۳. علیت در فلسفه اسلامی.....
۱۳۲	۱.۳. علیت در منظر متکلمان مسلمان.....
۱۳۵	۲.۳. علیت در فلسفه مشاء.....
۱۳۸	۱.۳.۲. رگهای اصالت ماهیت در فلسفه مشاء.....
۱۳۹
۱۴۱	۲.۳. فهم متفکران غربی از علیت در فلسفه اسلامی.....
۱۴۱	۳.۳. علیت در حکمت متعالیه.....
۱۴۶	علیت و معقولات ثانیه فلسفی.....
۱۴۸	۴. سخن پایانی.....
۱۵۳	۴. برهان‌های فلسفی اثبات وجود خداوند در فلسفه‌های غرب و اسلامی.....
۱۵۳	چکیده.....
۱۵۴	۱. مقدمه.....
۱۵۹	۲. برهان نظم.....
۱۵۹	۱.۲. برهان نظم در فلسفه غربی.....
۱۶۴	۲.۲. برهان نظم در فلسفه اسلامی.....
۱۶۶	۲.۳. حساب احتمالات و اشکالات آن.....

۴۸	۵.۳. اشتراک وجود.....
۴۹	۵.۴. اصالت وجود.....
۵۳	۵.۵. وحدت و کثرت وجود.....
۵۵	۵.۶. منشأ تصور وجود.....
۵۸	۶. تطبیق فهرست‌وار بحث در حکمت متعالیه و اگزیستانسیالیسم.....
۵۹	۶.۱. شباهت‌ها.....
۶۱	۶.۲. تفاوت‌ها.....
۶۱	۱.۲. نکات ویژه تفکر هایدگر.....
۶۳	۲.۲. نکات ویژه تفکر ملاصدرا.....
۶۵	۲. زمان در اندیشه ملاصدرا و برگسون.....
۶۵	چکیده.....
۶۶	۱. زمان در فلسفه.....
۶۸	۲. برگسون و زمان.....
۶۹	۱.۲. فهم و شهود.....
۷۵	۲.۲. زمان ریاضی و زمان حقیقی.....
۷۸	۲.۳. مخالفت با نگاه مکانیستی و غایت‌گرایانه.....
۸۲	۲.۴. ماده و حیات.....
۸۵	۲.۵. نتایج دید برگسون درباره زمان.....
۸۵	۱.۲.۵. توجیه اختیار آدمی.....
۸۶	۲.۵.۲. رابطه نفس و بدن.....
۸۷	۲.۵.۳. شر.....
۸۸	۲.۵.۴. امپریالیسم.....
۸۹	۲.۵.۵. رابطه علم و دین.....
۸۹	۲.۵.۶. الهیات پوشی.....
۹۰	۳. ملاصدرا و زمان.....
۹۰	۱.۳. حرکت جوهری.....
۹۴	۲.۳. زمان.....
۹۸	۳.۳. انواع و اصالت انواع حرکت.....
۹۸	الف) حرکت قطعی.....
۹۹	ب) حرکت توسطیه.....
۱۰۰	ج) کدام یک از انواع فوق اصالت دارند؟.....
۱۰۳	۴. شباهت‌ها و تفاوت‌های اندیشه‌های ملاصدرا و برگسون.....
۱۰۳	۴.۱. شباهت‌ها.....

۱۶۸	۲. دین طبیعی.....
۱۷۳	۳. برهان وجودی / وجودی.....
۱۷۹	۱. بررسی اعتراضات کانت بر برهان وجودی.....
۱۷۹	ایراد نخست کانت، وجود یک محمول واقعی نیست؛ به نظر کانت:
۱۸۱	ایراد دوم کانت: ضرورت، قیدی منطقی است، نه وجودی.....
۱۸۲	۱. ۱. نقد ایراد دوم کانت از نگاه فیلسوفان مسلمان.....
۱۸۴	ایراد سوم کانت: کلمات «واجب‌الوجود» معنای سازگاری ندارد.....
۱۸۴	۲. ۲. نقد ایراد سوم کانت از نگاه فیلسوفان مسلمان.....
۱۸۸	۴. برهان جهان‌شناختی (امکان و جوب).....
۱۸۸	۱. تاریخچه غربی برهان.....
۱۹۳	۲. نقد آکامی بر این برهان.....
۱۹۴	۳. تقریرهای دیگر این برهان.....
۱۹۷	۴. نقدهای هیوم و کانت.....
۲۰۷	۵. برهان امکان و جوب در فلسفه اسلامی.....
۲۱۲	۶. تفاوت‌های تقریر اسلامی و غربی این برهان.....
۲۱۵	۴. برهان امکان ففوری.....
۲۱۷	۵. برهان صدیقین.....
۲۲۲	۶. اجمال پس از تفصیل.....
۲۲۵	۵. فلسفه اسلامی و مناداری زبان دین.....
۲۲۵	چکیده.....
۲۲۶	۱. مقدمه.....
۲۲۷	۱. ۱. مثال خرگوش آکسفورد.....
۲۳۰	معنا داری و ابطال پذیری.....
۲۳۱	۱. ۲. مناداری گزاره‌های دینی.....
۲۳۳	۱. ۳. فلو و تمثیل سرطان حنجره.....
۲۳۵	۱. ۴. میچل و مثال غریبه و پارتیزان.....
۲۳۷	۱. ۵. جان هیک و تحقیق‌پذیری اخروی.....
۲۴۱	فلسفه اسلامی و شبهه مناداری.....
۲۴۷	کتابنامه.....

پیشگفتار

امکان، معنا، ماهیت و حدود فلسفه «تطبیقی» یا «مقایسه‌ای»، از سؤال‌های مهم فراروی اصحاب فلسفه و اندیشه است. با اغماض از برخی ادعاها مبنی بر تاریخی و جغرافیایی بودن فلسفه و خاستگاه آن، نمی‌توان از این نکته چشم پوشید که جهان اسلام، مسیحیت و... هریک سؤال‌هایی ویژه فراروی فلسفه قرار داده‌اند و افق‌هایی نو برایش گشودند.

اگر فلسفه همان تفکر آزاد عقلانی درباره بنیادها باشد، این تفکر در خلاء صورت نمی‌گیرد؛ بلکه عالم پیرامونی آن، بر پیشفرض‌ها، مسائل و حتی روش‌های آن تأثیر می‌گذارد و «حقیقت فلسفی» را رنگین می‌سازد. همین رنگ فلسفه جدید است که علم، تکنیک، هنر، ادبیات، اخلاق و ایدئولوژی‌های جهان حاضر را ساخته است.

بیست و پنج قرن پیش، ارسطو گفته بود: «کسی هم که با فلسفه دشمنی می‌ورزد، ناگزیر از فلسفیدن است». این سخن ارسطو، هنوز به نحو اساسی معنادار است. فلسفیدن، شیوه‌هایی گوناگون دارد و می‌تواند باتوجه به متعلق‌هایی متفاوت صورت گیرد. امروزه متافیزیک، تنها یک

تطبیقی آغاز راه خویش را در جامعه اسلامی می‌پیماید. تلاش فیلسوفان مسلمان، مانند علامه طباطبائی، آیه الله مرتضی مطهری، علامه محمد تقی جعفری، استاد مهدی حائری یزدی و آیه الله جوادی آملی، در این عرصه، هرچند مغفتم، راهنما و پیرایه است ولی کافی نمی‌نمایاند. مترجم محترم دوره آثار افلاطون، در مقدمه جلد نخست این مجموعه می‌نویسد:

دست کم، حدود دویست سال است که زبان شناسان تاریخی و استادان فلسفه در باخترزمین می‌کوشند ترجمه‌ای دقیق از نوشته‌های افلاطون به دست دهند و بدین منظور تقریباً هر روز ترجمه‌ای تازه از یک‌ایک رساله‌ها به بازار می‌آید، و نه تنها درباره نکته‌های بی‌شمار فلسفه افلاطون بلکه درباره یک‌ایک جمله‌ها و عبارات وحتى کلمات او نیز بحث‌ها در جریان است.^۱

اگر گستره شیوع فلسفه تا بدین حد و دنیای ما نیز دنیایی مبتنی بر فلسفه است، تأملات تطبیقی فلسفی در آغاز راه خود قرار دارد.^۲ در تحقیق تطبیقی، تنها نمی‌توان به مسائل بسنده نمود، بلکه پیش‌تر و پیش‌تر باید به تطبیق مبادی پرداخت؛ مثلاً - چنان‌که خواهیم دید - بسیاری از تفکدهای مطرح بر هستی‌شناسی غربی، به سبب بنیادهای متفاوت، هیچ‌گاه بر فلسفه اسلامی (حتی مشاء اسلامی) وارد نمی‌گردد و جایگاهی که تاریخ، نگاه ویژه مسیحی و انسان‌مداری در فرهنگ و فلسفه غربی دارد، آن را در برابر تفکدهایی قرار می‌دهد که فراروی فلسفه اسلامی قرار نمی‌گیرد.

۱. دوره آثار افلاطون، ج ۱، ص ۱۵.

۲. به عنوان نمونه، در دانشنامه بزرگ و مهم فلسفی راتلج (Routledge Encyclopedia of Philosophy)، ذیل عنوان فلسفه تطبیقی، چیزی نمی‌یابید. ظاهراً اولین کتاب با این عنوان توسط ماسون اورسل در اوایل قرن بیستم نوشته شد که به تطبیق فلسفه اروپایی با آثار تفکر چینی، هندی و... می‌پرداخت.

بخش از فلسفه است. در مقابل، فلسفه‌های سیاست، تکنولوژی، اخلاق، هنر، زبان، طب، دین، حقوق، علوم اجتماعی، تاریخ و... عرصه‌های پهناور دارند و زیبایی‌شناسی، فلسفه اخلاق، فلسفه دین و فلسفه علم از جذابیت‌ها و توجهات ویژه‌ای برخوردارند.

دین، به ویژه اسلام، تا بدان‌جایی که روح، معنا و بنیاد زندگی آدمیان را مورد توجه قرار می‌دهد، ناگزیر از مواجهه با تفکر فلسفی است. علاوه بر آن، اشتغال همزمان به فلسفه و دین، افق‌هایی تازه برای پژوهشگر می‌گشاید؛ دین، متعلقات و مسائل نوین و جدی‌ای را برای فلسفه مطرح می‌سازد و فلسفه، فضای عقلانی دین را گسترش می‌دهد، نسبت آن را با عقلانیت روشن می‌سازد و از همه مهم‌تر، امکان انتخاب دین برتر را فراهم می‌کند.

پژوهش فراروی می‌کوشد تا از تلاقی سه گرایش فلسفی، دینی و تطبیقی، به اثبات وجود خدا، علیت، وجود، زمان و مناداری زبان دین بپردازد. این پژوهش، از آن جهت که در اصل بر مابعدالطبیعه مبتنی است و در نتیجه، با فلسفه دین پیوند می‌خورد، فلسفی است و از آن جهت که از دغدغه‌های دینی نویسنده حکایت دارد و میان تفکر عقلانی آزاد و حکمت اسلامی پیوند می‌دهد دینی است؛ و از آن جهت که موضوعات مطرح را در دو سنت غنی فلسفی به بحث می‌گیرد و تفاوت‌ها و همانندی‌های آنان را به صورت روشن نشان می‌دهد تطبیقی است.

آن‌چنان که ماهیت و مفهوم فلسفه تطبیقی، پرسش برانگیز است، مسائلی که در این میدان مطرح می‌گردد نیز می‌توانند مسئله انگیز باشد. بنابراین، پژوهش حاضر، تنها می‌تواند مداخلی بر موضوعات فوق محسوب گردد. چون بسیاری دیگر از پژوهش‌های بنیادین، فلسفه